

XII. ERDÉLYI TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI KONFERENCIA

2010, május 14–16, Kolozsvár.

**Friedrich Balthes, egy segesvári építész a 20. század
elején**

Témavezetők:

Dr. Kovács András, egyetemi professzor

Kovács Zsolt, tanársegéd

Szerző:

Marián Gyöngyvér

Babeş – Bolyai Tudományegyetem

Történelem – Filozófia Kar

A kulturális örökség kutatása és bemutatása mesterképző, II. évfolyam.

Tartalomjegyzék

Ki volt Fritz Balthes? ... 3.

Fritz Balthes megvalóvult épületei... 7.

- A medgyesi evangélikus iskola... 7.
 - A Hans Hermann által készített falképek a medgyesi liceum dísztermében... 10.
- A medgyesi takarékpénztár... 10.
- A segesvári Csillag-szálló... 14.
- A segesvári Eugen Schotsch lakóház... 16.
 - A lessesi közösségi ház... 18.
 - Földvári deák emlékmű... 19.
 - A kissinki iskola... 20.

Függelék: képek, reprodukciók... 21.

Irodalom és források... 37.

A képek forrásai... 39.

Ki volt Fritz Balthes?

„Gott hat mich zum Künstler geschaffen und mir den Drang ins Herz gelegt, bei allem, was ich schaffe, daran zu denken, ob es schön ist“.¹ (Isten művésznek teremtett engem és ezzel azt a törekvést véste szívembe, hogy ha valahányszor valamit alkotok, elgondolkozzam rajta, szép-e az alkotás.)

Ez Fritz Balthesnek, egy elfelejtett segesvári építésznek az ars poeticája. E rendkívüli tehetség munkásságát összefoglaló mű sohasem született. Gazdag hagyatékát az egy-egy művéről szóló, vagy egyik segesvári építész-csodálójának a megemlékező kisebb tanulmányaiból kell összeraknunk.

Tanulmányom tárgyát egy olyan rég elfelejtett művész munkássága képezi, akinek rövid pályája során kevés terve valósult meg, ezek azonban mai napig is a XX. erdélyi szász szecesszió remekei. A leggyakrabban Fritz Balthes néven emlegetett építészt az erdélyi szász Jugendstil egyik legtehetségesebb mesterének tartják.

A Csillag-szálló napjainkban is Segesvár egyik építészeti remeke és büszkesége. Azt sajnos kevesen tudják, hogy ezt a művet a század eleji segesvári és erdélyi szász kulturális élet egyik meghatározó képviselője tervezte.

Teljes nevén Friedrich Albert Balthes Segesváron született 1882 június 20-án. Gimnáziumi tanulmányait a segesvári „G. D. Deutsch” evangélikus Gimnáziumban² végezte, majd építészeti tanult három németországi egyetemen 1900 és 1905 között³: a Berlini Műegyetemen (1900–1902)⁴ és a Karlsruhe-i Műegyetemen (1903–1905)⁵, és beiratkozott a Müncheni Műegyetemre is (1902 márciusában)⁶.

A fiatal építész a bécsi szecesszió és a Jugendstil generációjához tartozott. Az utókor Fritz Balthes egy sokoldalú, határozott jellemnek, rendkívüli akaraterővel felruházott személyiségként tartja számon. Mindezen tulajdonságait és művészetfelfogását nyomon követhetjük számos cikkében, előadásában, elméleti írásában. Sokoldalúságára vall, hogy értekezéseket írt az építészetéről, mint művészetéről, a városképről, a

¹ Friedrich Balthes. *Auswahl aus seinen Schriften*. Mit einer Einleitung von: Karl Scheiner, herausgegeben von der Ortsgruppe Schäßburg des Sebastian-Hann-Vereines, Schäßburg, 1918, 16.

² A mai „Joseph Haltrich” Elméleti Líceum

³ Letz, Herbert: *Friedrich Balthes – Ein herausragender Schäßburger Architekt*. In: http://www.hog_schaessburg.de/sn17/balthes.htm

⁴ Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919*. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 3.) Bp., 2001, 509.

⁵ Uo., 545.

⁶ Uo., 589.

lakáskultúráról, az enteriőrművészetről, a rajzoktatásról, öltözködésről, népművészetről, a vidéki művészet ápolásáról, a környezet, természet és művészet viszonyáról, a színarchitektúráról az utcák növényekkel való díszítéséről, az erdélyi szász Sebastian – Hann Verein⁷ alapításáról, Nagydisznód régi freskóiról és sok másról. Ezek mellett több érdekes kis szólát jegyzett le, amelyek közül kiemelnénk egyet: *Reinheit ist Kraft und die stärkste Waffe* (A tisztaság erő és a legerősebb fegyver).⁸

Balthes rajztehetségéről árulkodik, tervrajzain kívül, a saját magáról rajzolt realiztikus portréja is (1. kép). Ezt hangsúlyozza Dr. Hermann Fabini is, egy Friedrich Balthesre megemlékező tanulmányában. Hermann Fabini apja ugyanis Balthes műhelyében dolgozott és csodálattal emlékezett vissza, milyen könnyedén és szépen rajzolt a mester.⁹

A Friedrich Balthes elméleti munkásságára vonatkozó legfontosabb kiinduló forrás egy emlékfüzetecske, amelyet a Sebastian – Hann Egyesület adott ki 1918-ban, az építész emlékezetére. Ebben olvashatjuk többek között Balthes néhány építészetelméletre vonatkozó tanulmányát is.

Balthes egyik legelső építészettel kapcsolatos kérdése az, hogy hol kezdődik a művészet, amely már több mint az egyszerű mesterség, több mint a kézműves munka. Építészünk válasza erre egyszerű: a kettő egymástól elválaszthatatlan, hiszen úgy a művészet, mint a mesterség is az építész eszközei. A művészet a mestermunka megjelenési, kifejezési módja.¹⁰

Annak ellenére, hogy Balthes az erdélyi szász Jugendstil építészeként tartják számon, mégsem mondható tisztán szecessziós építésznek, hiszen nem értett egyet a stílusirányzat egyik alapelvével, annak szeszélyes túldiszipattségével. Balthes helyeselte az ipari fejlődést, de nem utasította el a diszkrét dekorációt sem, mint azt a bécsi Adolf Loos tette.

A művészethez fűződő felfogását a németországi Jugendstil és a bécsi szecesszió mozgalmához kapcsolhatjuk. Balthes különösen Josef Olbrich lakóházait csodálta a darmstadti Mathildenhöhen. Ugyanakkor befolyásolta Adolf Loos építészetelmélete is, anélkül, hogy olyan radikálissá váljon, mint Loos.

⁷ Az erdélyi Sebastian – Hann Egyesület 1904-ben alakult és fő célja az erdélyi szász kultúra, elsősorban a képzőművészetek ápolása és terjesztése volt, modern művészeti vagy akár szász népművészeti kiállítások és különböző konferenciák szervezésével. Az egyesület segesvári fiókjának a vezéralakja Joseph Bacon volt, a segesvári múzeum alapítója. (Baltag, Gh.: I.m., 269–270.)

⁸ Friedrich Balthes. *Auswahl aus seinen Schriften...*, 44.

⁹ Dr. Fabini, Hermann: *Vertreter der Neubewertung. Zu Erinnerung an den Schässburger Architekten Fritz Balthes*. In: *Neuer Weg*, 9. November 1985, 1.

¹⁰ Uo., 12.

Balthes aktívan részt vett a Sebastian-Hann Egyesületnek a hazai szász művészeti törekvéseket felkaroló tevékenységében és a szász kultúra és művészet terjesztésében. Az egyesület keretén belül Balthes 1909-ben kiállítást szervezett „Ausstellung für heimische Bauweise” (A hazai építkezési mód kiállítása) címen és több értekezést írt a „Karpathen” című folyóiratban, amelyek közül a legjelentősebb egy a lakásreformra vonatkozó tanulmánya. Ebben megfogalmazódik Balthes építészetre vonatkozó alapelve,¹¹ amelyet szerinte három alapvető elem határoz meg: a szükséglet (Bedürfniss), a konstrukció (Contruction) és a szülőföld (Heimat). Ezek szerint az épületnek be kell illeszkednie környezetébe („...muss ein Bau seine Heimat haben”), a tér kapcsolatban kell legyen az emberekkel, az ember szolgálatába kell állítani azt – „Den Raum in Beziehung zum Menschen setzen: das ist Architektur!” és a nemcsak szép, de értékes épület a városépítészet szerves része, a városépítészet értéke pedig a városban levő minden emberi kéz és természeti alkotás láthatóvá tétele kell legyen. A szép város egy teljességében látható műalkotás kell legyen – „...Ziel unserer künstlerischen Kultur: alle Bauten, Berge, Bäume, Wege, Gebilde von Natur und Menschenhand zusammen zu fassen und daraus ein einheitliches Kunstwerk zu formen, die schöne Stadt... *Wert des Städtebaues: das Ganze sehen!...*”.¹² Ezek az elvek megegyeznek Camillo Sitte 1889-ben, a „Der Städtebau – nach seinen künstlerischen Grundsätzen” (A városépítészet – művészeti alapelvei szerint) című, Bécsben kiadott könyvében megfogalmazott elveivel¹³.

Mint kora modern építész, Balthes elfordult a romantikus historizáló iránytól, és stílusát egy szász nemzeti jellegű Jugendstil jellemzi. Arra törekedett, hogy a szász *Heimatstilbewegung* (Szülőföldi művészet-mozgalom) szellemével áthatott művészetet érvényesítse. Ezt legkifejezőbben Balthes a következő mondatában fogalmazza meg: „Wir erkennen, dass unsere alte Kunst volkstümlich war, – wir wollen wieder Volkskunst, – Heimatkunst.”¹⁴ (Felismerjük, hogy régi művészetünk jellemezte a népet, népművészetet akarunk, hazai művészetet). Építésze tehát az úgynevezett *Heimatstil* (hazai stílus) építészetének is nevezhető.

Friedrich Balthes két legjelentősebb alkotásának a segesvári Csillag-szálló és a medgyesi Stefan-Ludwig-Roth-Gimnázium épületei számítanak. Mindkét épület a város központjában helyezkedik el, és ennek megfelelően szinte monumentális méreteket ölt.

¹¹ Letz, Herbert: *Friedrich Balthes – Ein herausragender Schäßburger Architekt.*

In: http://www.hog_schaessburg.de/sn17/balthes.htm

¹² *Friedrich Balthes. Auswahl aus seinen Schriften...*, 12–19.

¹³ Letz, Herbert: I.h.

¹⁴ *Friedrich Balthes. Auswahl aus seinen Schriften...*, 18 – 19.

Ugyanezen elvek alapján készítette Balthes a régi segesvári Bischof Deutsch Gimnázium (a mai Joseph Haltrich Elméleti Líceum) – újjáépítéséről szóló elképzelését ábrázoló tervet is, amely nagymértékben megváltozta volna a várdomb látképét (a hatalmas iskolaépület szinte falként vette volna körül a gótikus Hegyi templomot) (2. kép) és amely az építész korai halála miatt nem valósult meg. Kisebbségi épületei közé sorolhatjuk a lessesi közösségi házat, a kissinkai evangélikus leányiskolát, a szentágotai óvodát és öt lakóházat: a segesvári Eugen Schotsch lakóházat és a medgyesi Haner-, Ambrosi-, Dr. Fabini- illetve a Karres magánházakat.¹⁵ Medgyesi épületei közé sorolhatjuk a takarékpénztárat is.¹⁶

Ezeket kívül azonban kevésbé ismertek Balthes kivitelezetlen műveinek a tervrajzai meg képeslapjai. Így például a prázsmári szételep munkásainak tervezett lakótelep tervrajzai (3. kép), amelyekről kiváló tanulmányt írt Heike Roth (szül. Fernzel)¹⁷, a már említett segesvári evangélikus gimnázium átépítési terve, egy fiktív rajza a jövőről (4. kép)- (amelyet Quintaner Wolfram Theil a segesvári egykori G. D. Deutsch Gimnázium egyik diákjának 1935-ben írt iskolai fogalmazásához csatolva jelentetett meg 1997-es, májusi számában a *Schäßburger Nachrichten* helyi folyóirat)¹⁸, továbbá a nagydisznódi templom freskóiról írt tanulmányához készített alaprajz, keresztmetszet és a freskók rajza¹⁹, a maros megyei Apold erődített templomának a rajza és egy rokokó dekoratív motívum (5. kép) rajza (amelyeket Hermann Fabini publikált 1985-ben)²⁰ e mellett képeslapok, lenyomatok [mint például *Schönberg – Lesses*, tervrajz, a *Blumentag Hermannstadt – Virágnap Szeben* (6. kép) címet viselő és más szecessziós képeslapok]. Képeslapjait Klein Konrad ismertette és kijelentette, hogy ezeket Balthes magánkiadójában jelentette meg, céljuk pedig az erdélyi szász nemzeti szecesszió, a Heimatstil bemutatása és terjesztése volt²¹.

¹⁵ A szentágotai óvodát és a medgyesi lakóházakat sajnos még nem sikerült azonosítanom, ezért a jelenlévő dolgozatomból elmarad az elemzésük.

¹⁶ *Mediascher Wochenblatt*. XVIII. évf., 878., 1910 február 26.

¹⁷ Frenzel, Heike: *Eine Gartenstadt-Gründung in Siebenbürgen*. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 1, 1998, 9–25.

¹⁸ <http://www.hog-schaessburg.de/sn07/schaessburg2000.htm>, 2010. január 12.

¹⁹ Balthes, Fritz: *Alte Wandmalereien in der Kirche zu Heltau*. In: *Bericht über das Jahr 1908/09*. Kiadja: Sebastian-Hann-Verein für heimische Kunstbestrebungen, Hermannstadt, é.n., III–VII.

²⁰ Fabini, Hermann: *Vertreten der Neubewertung. Zur Erinnerung an den Schäßburger Architekten Fritz Balthes*. In: *Neuer Weg*, 9. November 1985, (kultúra rovat).

²¹ Klein, Konrad: *Siebenbürgische Kunst- und Künstlerkarten. Zur Geschichte künstlerischer Ansichtskarten im deutschen Umfeld Siebenbürgens*. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*. 20, Heft 2, 1997, 159–161.

A medgyesi szász hetilap ugyanakkor publikált még egy rendkívül fontos forrást a balthesi életmű számára. Ez pedig az építész által 1912 április 25-én²² a „Traube” (Galamb) szálló dísztermében előadott tanulmánya a medgyesi városrendezésről²³.

Fritz Balthes megvalósult épületei

A továbbiakban Balthes megvalósult épületeiről szeretnék részletesebben beszélni.

A medgyesi evangélikus iskola

A medgyesi evangélikus iskola a századelő egyik legszebb helyi épülete, de ugyanakkor a medgyesi szász közösség szimbóluma, akárcsak a vártemplom, amely mellett található (7. kép). A gimnázium előde, amely a templomerődön belül helyezkedett el, már messze nem felelt meg az 1910 körüli időszak körülményeinek. Az új épület megvalósítását elsősorban a diákok létszámának a gyors növekedése sürgette.²⁴ Az új iskola építésének a jelentőségét bizonyítja, többek között, az erre vonatkozó számos újságcikk, amely a *Mediascher Wochenblatt*, a helyi szász hetilap 1909-es, 1910-es, 1911-es és 1912-es évfolyamaiban olvasható.

Az új iskola helyét hosszas tárgyalások után 1908 szeptember 3-án döntötték el az egyházközségi tagok szavazata alapján. A közösség úgy határozott, hogy a gimnázium a vártemplomtól északnyugatra, közvetlenül a 19. század végén épített elemi iskola (Volksschule) mellé épüljön.

A *Wochenblatt* 1909 március 6-i számában olvashatjuk a következő gimnáziumépítéssel kapcsolatos fontos tudósítást, a helyi beszámoló rovatban. Az újság itt a gimnázium építésére beküldendő tervek határidejének lejártával (amely február 28-ára esett) az öt személyből álló zsűri döntését hirdette ki a medgyesi olvasóknak. A zsűri döntése pedig a következő volt: a 33 beküldött terv közül egyik sem volt alkalmas az első díjjal való kitüntetésre, második díjat pedig Fritz Balthes segesvári építész kapott.²⁵ Balthes 1000 korona honoráriumban részesült tervéért, amelynek mottója „Weintraube” (Szőlő) volt. A két harmadik díjjal kitüntetett tervet pedig 800-800 koronával honorálták.

²² *Mediascher Wochenblatt*. XX. évf., 991., 1912. április 27.

²³ U.o., illetve: *Mediascher Wochenblatt*. XX. évf., május 4-, 11-, 18-, 25-i számaiban.

²⁴ *Mediasch. Ein historischer Streifzug...*, 235.

²⁵ *Mediascher Wochenblatt*. XVII. évfolyam, 827. szám, 1909. március 6.

A medgyesi hetilap 1909. március 13-i számának címlapján és ennek hátoldalán olvasható terjedelmes cikk, amelynek címe *Unser Gymnasialbau* (Gimnáziumépítkezésünk) tulajdonképpen a nyertes terv, Balthes művének a kiértékelése és elemzése. Beszámol arról, hogy a zsűri a fiatal építész munkáját messzemenően a legjobbnak tekintette. Az a tény pedig, hogy mégsem az első díjat kapta, azzal indokolható, hogy a beküldött tervrajzokon a homlokzatok rajzai csak vázlatosak voltak. És tényleg megfigyelhetjük Balthes fennmaradt metszetein, hogy hiányoznak a kivitelezett homlokzatokon látható, szimbólumokban gazdag és játékos sgraffito-díszek (8. kép). Az gimnázium alaprajzának megoldását azonban a zsűri kiválónak, első díjat méltónak tekintette.

Fritz Balthes terve tökéletesen megfelelt az előírt feltételeknek: az osztálytermek és a gyűléstermek keleti-, illetve nyugati megvilágításúak, a rajzterem emeleti helység és északi megvilágítást kap. A tanári termek kellemes kilátásúak (a tanári, a titkárság és az igazgatói iroda külön folyosóra vezetnek, amelynek ablakai a főbejárat előtti kis udvarra nyílnak), de ugyanakkor a diákok zajongásától elszigetelt helyen találhatók. A kapus (Schuldiener) szobája a bejárat közvetlen közelében található. Továbbá a mellékhelyiségek, az előírásoknak megfelelően, nem feltűnő, jól szellőztethető helyen találhatók, a folyosó végén, az épület elemei iskola felé néző részén és úgy a folyosókról, mint az udvarról is könnyen megközelíthetők. A lépcsőház (a főbejárat fölött) az épület mindkét szárnyából viszonylag egyidejűleg megközelíthető, a szárnyak között pedig a földszinti és második emeleti folyosó tágas „belső udvarra” alakul, megfelelően a rossz időjárás esetén szüneteken való időtöltésnek.

Az épület tömegképzése is a termék jellegét hangsúlyozza. Így a tanári termeket és a nagy dísztermet Balthes a homlokzatból kiugró, két szintes erkélyekkel emeli ki. A díszterem reprezentatív jellegét hangsúlyozzák magas ablakai is. Az ezzel szoros összefüggésben levő zeneterem pedig akusztikai megfontolásból is, akárcsak a díszterem, magasabb a többi tanteremnél. A homlokzatokat a kiértékelő tanulmányrész egyszerű síma felületű falrészekként elemzi.²⁶ Így nyilvánvaló, hogy a külső homlokzati díszeket Balthes egy későbbi tervátdolgozás során gondolhatta ki. Ezek a homlokzati egy egyedülálló, komplex szimbólumvilággal rendelkező képi programot alkotnak.

A nyereg- illetve kontyolt magas nyeregtetővel fedett épület tető síkját denevérablakok és a rajztermeknél tágas egyenes záródású ablakok törik át. A koronázópárkány alatt, sgraffito

²⁶ Uo.

technikával készített növényindák között baglyok és lírak, a tudás és a művészet szimbólumaival díszített dekoratív fríz fut körbe (9. kép).

Sgraffitós motívumokat láthatunk a főbejárat körül és az északnyugati homlokzaton, az ablakközöket, ablakkötényeket és ablakoromzatokat díszítő, süllyesztett, pajzsokon illetve a négyzet, téglalap és félköríves kazettákon is. Figyelemre méltók például a főbejárat fölött, a lépcsőházat hangsúlyozó magas, keskeny ablakok alatt, illetve föllöttük, a Balthesnél már gyakran látott címerpajzs-motívumokat (10. kép). Itt azonban nem címer, hanem különböző szimbolikus ábrázolások töltik ki a pajzs felületét. Ezek pedig: egy kalapácsot tartó kéz, napsugarak, mérleg és méhecskék, a mesterségek a mértékletesség és a szorgalom megtestesítői.

Az északnyugati homlokzat kazettáin stilizált növénymotívumok között furulyázó fiúk, lepke, gyík, hal, földgömb, kalapács, körző vonalzóval, szarvasbogár láthatók. (11 – 16. képek). Ezek pedig a tudományok, művészetek és mesterségek jelképei kell legyenek. Leszámítva a szimbolikus jelentésüket, ezek a kazetták rendkívül bájosak és látványosak, főleg a segesvári lakóházon is megjelenő, narratív jellegű furulyázó fiú alakja, aki itt most nem egyedül, hanem még egy fiúval együtt furulyázik, és egy kismadár hallgatja muzsikájukat. Különösen szépek az iskola zenetermének kazettás mennyezetét díszítő, Balthes stílusáról árulkodó szimbólumok. Ezek a süllyesztett kazettákba helyezett görög feliratos múzsa-szimbólumok (17 – 25. képek) feltűnően hasonlítanak a Sebastian Hann Egyesület 1911-1912-es évkönyvének a hátlapján publikált balthesi csillagképekre (26. kép), így nyugodtan kijelenthetjük, hogy ezek az építész tervei alapján készültek és nem Hermann művei. Hans Hermann falképei ugyanis teljesen különböznek Balthes rajzos stílusától (27. kép).

A medgyesi evangélikus gimnázium 1911 júliusára teljességében megépült. Ekkor az iskola és az evangélikus egyházközség arra hívja fel a hetilap olvasóinak a figyelmét, hogy Hans Hermann gimnáziumi rajztanár tervei alapján falfestményekkel szeretnék díszíteni az új épület dísztermét és a reprezentatív termeket. A hirdetés leírja a képek ikonográfiáját, tematikáját és azok elrendezési sorrendjét, majd arra kéri fel az gimnázium egykori tanulóit és az egyházközség tagjait, hogy adományokkal járuljanak a falfestmények megvalósításához.²⁷ Hans Hermann Balthesszel közösen dolgozta ki a belső dekorációk ikonográfiai programját. A következő alfejezetben röviden kitérünk a Hans Hermann által készített falképek bemutatására is.

²⁷ *Mediascher Wochenblatt*. XIX. évf., 952., 1911 július 29.

Végül, a teljességében befejezettnek számítható új gimnáziumban az oktatás csak 1912. október 7-én kezdődhetett meg, az ünnepélyes felavatásra pedig október 30-án került sor.²⁸

A Hans Hermann által készített falképek a medgyesi liceum dísztermében.

Hans Wilhelm Hermann Brassóban született 1885. január 25-én, a segesvári születésű Friedrich Hermann szobrász hetedik fiaként. 1903-tól Budapesten tanult, a Magyar Képzőművészeti Főiskolán. 1907 szeptemberétől Medgyesen volt rajztanár. Művészetét nagymértékben befolyásolta a budapesti szecesszió, de nagy hatással volt rá tanára, Edvi Illés Aladár is, aki a főiskolán vízfestészetet tanított. Ő biztatta Hans Hermannt a szász népi öltözetek tanulmányozására. Ezen tanulmányainak leglátványosabb eredménye a medgyesi gimnázium freskósorozata. A díszteremnek tervezett falképek közül sajnos csak a katedra fölötti, triptichon stílusában elhelyezett három falkép és a díszterem mellett levő zeneteremben látható, két, táncoló lányt ábrázoló medallionok (27-es képek) valósultak meg.²⁹

A díszterem középső, monumentális falképe a *Fölemelkedés* címet viseli és tizehat (négy férfi, kilenc nő és három gyerek) ünnepélyes népi viseletbe öltöztetett alakot sorakoztat fel. A kép szereplői a háttérben levő, középső tengelyben látható, a gótikus templomokat sugalló ajtó felé haladnak, ezért a festő egyeseket profilból, oldalra fordulva, másokat pedig a nézőnek hátat fordítva ábrázolta. A „triptichon” szárnyait képező, a központi falképtől egy-egy ablakkal elválasztott keskeny képeken pompás népviseletbe öltöztetett menyasszony illetve vőlegény alakját ismerhetjük fel.³⁰

A díszterem emelkedett hangulatát ezek a falképek teremtik meg. Ezt a hangulatot fokozza a szintén Hans Hermann által tervezett színes ablakokon beáramló lágy fénysugár.

A medgyesi takarékpénztár.

Balthes medgyesi munkásságát tekintve, a szóban forgó hetilap nemcsak a gimnáziumépítésre vonatkozólag nyújt gazdag forrásanyagot, hanem az is bebizonyosodik az oldalain, hogy a medgyesi Takarékpénztár (28. kép), amely az iskolával párhuzamosan épült, szintén Fritz Balthes műve. A *Wochenblatt* ugyanis 1910. február 26-i számában

²⁸ Hirdetések, az ünnepségre szóló meghívók, majd az ennek a lefolyásáról szóló beszámolókat a *Mediascher Wochenblatt*. XX. évfolyamának október 5-, 19- és 26-i illetve november 2-i számaiban olvashatunk.

²⁹ Wittstock, Manfred: *Hans Hermann la Mediaș*. In: *Gimnaziul Stephan Ludwig Roth. Fragmente istorice I. (Bibliotheca Historica Mediensis X.)*. Szerk.: Knall, Helmuth Julius, Mediaș, 2004, 20–27.

³⁰ Uo.

megtalálható az új pénzüintézet kivitelezésére meghirdetett pályázat (Bauvergebung), amelyből kiderül, hogy a pályázó mérnökök szóban is bemutatják terveiket az építésznek, Fritz Balthesnek, akit segesvári irodájában, a Baiergasse 16-os szám alatt találhatnak meg. A pályázatok leadási hatásideje 1910. március 19. volt.³¹ Az év szeptemberében, amikor a gimnáziumi építkezések még javában folytak, a takarékpénztár új székhelye már megépült. Ekkor már csak a homlokzati festések és az ablak- illetve ajtókeretek beépítésének a munkálatai voltak hátra.³²

A medgyesi takarékpénztár épülete mondható Balthes egyik legfurcsább épületének. Különösen oldotta meg a pénzüintézet szerkezetét. Ennek a hosszan nyújtott alaprajzú épületnek két homlokzata néz az utca felé, mégis, szembe állván vele, az az érzésünk, hogy egyetlen hosszú, egységes homlokzatot látunk. Ez annak köszönhető, hogy Balthes, kihasználván az utca ferde formáját (a terep a mai N. Iorga - Forkeschgasse – és a M. Kogălniceanu utcák kereszteződésénél helyezkedik el), a főbejárat homlokzatát alig pár fokkal való elfordításával választotta el a mögötte lévő homlokzattól. Ezt a viszonylag keskeny kéttengelyes főhomlokzatot az építész nagy oromzatos kiképzéssel hangsúlyozta. A háromszögű oromzat a magas, tört síkú tető formáját követi, melynek alsó része homorú, így az oromzat széle íves. A főhomlokzat rövid szárnya magasabb a hosszú szárnyánál és a magas tetőtér lakószobáknak enged helyet, amint az oromzat három ablaka is bizonyítja. A homlokzat dekoratív motívumai ugyanis szintén jól elkülönítik ezt a homlokzatot az utca hosszabbik homlokzatától. A kéttengelyes homlokzat oromzata fölött ismét megjelenik a segesvári lakóháznál is látható szélkakas-motívum, amelyen ez esetben pedig sem kakas, sem pedig muzsikás fiú, hanem a pénzüintézetek ikonográfiájában ismeretes tyúkanyó (29. kép) stilizált alakját ismerhetjük fel. Az oromzatot egy szecessziós virágokkal és levelekkel keretezett, kerek medalionba helyezett, a város címerét jelképező fürtös szőlőtöveket tartó kezét és koronát ábrázoló stukkó díszíti. A stukkó alatt olvasható az intézet neve, szecessziós keretbe foglalva: SPAR UND VORSCHUSS VEREIN A.G. (Takarék- és Előlegező Egyesület). Az itt látható virágok és levélmotívumok az oromzati (azaz harmadik emeleti) egyenes záródású ablakok furcsán ívelő, a Balthes által kedvelt denevéraablakok szemekhez hasonlító alakjára emlékeztető „oromzatainak” a körmedalionjaiban is megismétlődnek. Az oromzat két alsó szélét a barokk építészetből inspirálhatott voluták díszítik, itt geometrikus formát öltve.

A második és első emelet jobb oldali tágas ablakait a homlokzat síkjából enyhén kiemelkedő, erkély-szerű kialakítás hangsúlyozza. Ezek mellett a jobb oldali ablakok elhelyezése teljesen különbözik: a második emeleten az oromzati ablakokkal azonos, az első emeleten pedig

³¹ *Mediascher Wochenblatt*. XVIII. évf., 878., 1910 február 26.

³² *A Mediascher Wochenblatt*. XVIII. évf., 905., 1910 szeptember 3

egy barokkos ovális ablak alatt egy a bal oldali ablakkal azonos, tágas ablakot tekinthetünk meg. A második emeleti ablak köténydíszeként, a hangsúlyos övparkány alatt itt egy szegmensívesen mélyített, a rokokóra emlékeztető kagylódíszek között szintén egy feliratot olvashatunk: PFANDBRIEFANSTALT SIEBENBÜRGISCHER SPARKASSEN (Az Erdélyi Takarékpénztárak Jelzálogleveles Intézménye). Ez a felirat a takarékpénztár medgyesi szerepkörére utal. Az első emelet tágas ablakainak köténydíszé már harmonikusan illeszkednek a hosszú homlokzat barnára festett stukkódíszéhez. A magas domborművekként kiemelkedő virág- és levélmotívumokkal díszített kartusok közepén egy-egy üres felületű fektetett ovális medalion látható. Az utca második homlokzatán ezekbe a medalionokba ábrázolások is kerültek.

A földszinten található az egyszerű félköríves kapu, mellette pedig egy szintén félköríves záródású ablak. Ilyen félköríves nyílásokat találunk a hosszabbik homlokzat földszintjén is.

A takarékpénztár másik, a N. Iorga utcán hosszan elnyúló homlokzata kilenc tengelyes. A tetőtér itt is lakószobáknak ad helyet, amelyek viszont alacsonyabbak a főhomlokzat testénél. A nyeregtes síkját itt négy barokkos oromzat töri át, mindegyik oromzaton pedig egy-egy ovális ablak található. Ezeknek az oromzatoknak a tengelyéhez a koronázóparkány alatti első emelet balról nézve első, második, hetedik és kilencedik ablaka felel meg. Itt ugyanis már egy kétemeletes szárnnyal beszélhetünk, nem pedig háromemeletesről, mint azt a főhomlokzat épülettesténél is megfigyelhettük. Ezek a már említett emeleti ablakok hármassáblakok és szegmensíves, csukott erkélyekként emelkednek ki a homlokzathoz. A földszint nyílásai szintén egyszerű félkörívesek, mint az előző homlokzathoz is megemléztünk, viszont szinte a járószintig lenyúló kirakati ablakokra hasonlítanak.

Ennek a homlokzathoz a dekoratív elemei szintén Balthes szimbólumokban gazdag építészetére vallanak. Az ablakok közötti süllyesztett pilaszterek felső regiszterét szőlőindák és szőlőfürtök illetve búzakaralások díszítik. A szőlő a bőség, termékenység szimbólumaként, de ugyanakkor a Medgyes címerén látható szőlőtővekből következtetve a szőlőtermő vidék jelképeként is értelmezhető. A három középső ablak közötti falrészt két szélesebb, süllyesztett mezőben, növényindákkal körülvéve, megjelennek a méhkasok (30. kép) is, a pénztárszervezet általánosan használt szimbólumai is.

A szimbólumokat azonban Balthes itt még nem merítette ki. Mind négy erkély ablakainak a kötényét is különféle, naturalisztikus növénymotívumokkal keretezett, álló vagy fektetett ovális medallionokba helyezett jelképes ábrázolások díszítik. Ezeket balról jobbra haladva fogjuk bemutatni. Az első erkély (31. kép) két oldalsó ablakkötényében a bükklevelekkel körbevett medallionban három-három méhecske, a középső bükkfalevelekkel és bükkmakkal keretezett

fektetett ovális keretben Hermésznek, a kereskedők istenségének az attribútuma, a kaduceus látható.

A második erkély (31. kép) szimboliztikája nagyon eredeti és nehéz megfejteni a jelentését. Így a két szélső ablakkötény ovális medalionját egy-egy szarvasbogár, a középsőt pedig egy kerék díszíti, amelynek kerékküllői között két keresztbe helyezett kalapács található. A medalionokat ez erkély esetében, akárcsak a harmadiknál, nem bükk, hanem platánfalevelek keretezik.

A harmadik erkély (32. kép) ablakkötényeit hálót fonó pókok, a középső kazettában pedig egy címerpajzs tölti ki, amelynek belsejében három kisebb pajzs található. Ennek a motívumnak is rejtélyes a jelentése, vagy egyáltalán csak dekoratív szerepe lehet, ami viszont kevésbé képzelhető el, ha Balthes építészetéről beszélünk.

Balról a legutolsó erkélyen (33. kép) a két kisebb ablakkötényben három-három rákot láthatunk. Talán a kínai hagyományból vett jelentéssel értelmezhetjük ezt az építész, és itt a tisztességtelen embert, a hamis pénzváltókat szándékozott jelképezni. A középső ablakkötényt díszítő fülesbagoly pedig a csalók felismerésének a bölcsességét szimbolizálja.³³

A banképület belső kialakításáról sajnos csak a lépcsőházat van alkalmam elemezni, mivelhogy a jelenlegi tulajdonos nem engedélyezte a lakrészek (mivelhogy a régi bank ma bérházként működik) meglátogatását, következésképp a belsők lefényképezését. A lépcsőház azonban magában is látvány és bár reprezentatív térnek szokatlanul szűkösnek bizonyul, nagyon színes és játékos. A főbejáratra belépve, feltűnik a kvalitásos, növényindákkal és virágokkal koronázott képcsőházi korlát. Ezek a motívumok összhangban vannak a homlokzaton is jelen lévő stukkódíszekkel, főleg az oromzaton látható virágokkal és levéldíszekkel. A lépcsőház belső lefedését Balthes furcsán és eredeti módon oldotta meg. A főbejárat fölötti részt kupolaboltozat fedi, akárcsak az első pihenőt is, az utóbbi esetben azonban ovális alakú kupoláról lévén szó. Mindkét kupolát áttörik a főhomlokzaton, illetve a pihenő esetén a főszárny bal oldali mellékhomlokzatán látható ovális ablakok. A kupolákat , kék, zöld és téglavörös színűre festett, geometrikus körformákat mutató stukkók díszítik. A lépcsőket szintén stukkókkal dekorált mennyezet fedi. Az itt látható stukkókon körbe foglalt kagylódíszek találhatók, amelyek szintén a főhomlokzaton is jelen lévő ablakkötény fülkébe mélyített feliratot közre fogó kagylókkal hozhatók összefüggésbe.

Ez a mutatós épület tehát nemcsak díszítettségével, hanem rendkívül gazdag jelképvilágával is kiválik. Az az érzésünk, hogy Balthes itt minden pénzintézetre vonatkozó

³³ A szimbólumok értelmezésér: Pál József és Újvári Edit: *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és magyar kultúrából*. In: http://www.bkiado.hu/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm

szimbólum bemutatására törekedett, amikor megtervezte épületét. E gazdag szimbólumokkal való díszítettségnek köszönhetően a takarékpénztár a medgyesi evangélikus gimnázium épületével hozható összefüggésbe.

A segesvári Csillag-szálló

A segesvári Csillag-szálló (34. kép), amely államvizsga dolgozatom témáját képezte, régi német nevén a „Hotel Goldener Stern” szintén Friedrich Balthes, tervei alapján épült 1910 és 1912 között, a medgyesi gimnáziummal párhuzamosan, a kivitelezés pedig a város egyik jelentős építőcégének köszönhető, a Leonhardt családnak, Ernst Leonhardt mérnök vezetése alatt³⁴.

A Csillag-szállót azonban nemcsak méretei teszik jelentőssé, hanem az is, hogy az egyszerű, vidékies vagy historizáló homlokzatok között ez a ház, diszkrét szecessziós ornamentikát mutató homlokzatával tűnik ki.

A szálloda főhomlokzatát a földszinten a két bejárati ajtó és a jobb oldalon levő kocsibejárásra használt kapu félköríves nyílásaikon kívül még négy, ezekkel azonos szélességű, nagyméretű félköríves ablak tagolja. A kapuk és ablakok nyílásai tehát egy egységes árkádsort alkotnak. Az árkádok között pedig egy-egy atribútummal megjelenített puttó látható. Ezek a puttók a rokokó puttóira emlékeztetnek. Különösen élethűek bal oldalról számolva a harmadik és a hetedik puttóalak, a harmadik egy malaccal, a negyedik pedig egy házinyúl társaságában ábrázolva.³⁵

A puttók attribútumai: balról indulva az első puttó jobb kezében korsót tart; a második egy kakast a bal kezében; a már említett harmadik puttó pedig kiskanázként, lába előtt egy malaccal; a negyedik a vállán lelógó szőlőfürtökkel; az ötödik szintén gyümölcsökkel; a hatodik egy halat fogva; a hetedik a házinyúllal, a nyolcadik pedig tányért tartva jelenik meg.

A puttók Walter Smarje berlini szobrász munkái és azért is különösek, mert ezek a díszek Segesváron a gótikus hegyi templom óta, az első homlokzatot díszítő szobrászati alkotások.³⁶ Kérdéses az, hogy vajon mit jelentenek ezek a puttók, vajon jelképeznek valamit – talán a gazdagság és jólét szimbólumai lennének – vagy egyszerűen csak a dekoráció kedvéért kerültek a homlokzatra?

A földszint nagyméretű nyílásait az emeletek kisebb, egyszerű ablakai ellensúlyozzák. A bejárati tengelyt az első emeleten szecessziós díszes kovácsoltvas erkély hangsúlyozza.

³⁴ Letz, Ekart: *Die Stadt und ihre Entwicklung*. In: *Schässburg. Bild einer Siebenbürgische Stadt*. h.n., 1998, 47.

³⁵ Leicht, dr. Hans: I.m., uo.

³⁶ Uo.

Az első emelet ablakai fölött egy-egy medaliont figyelhetünk meg, mindegyik belsejét pedig egy-egy színes madárábrázolás díszíti. A hét első emeleti ablakot tehát hét medalion díszíti.

Ezek a medalionok, amint a segesvári szájhagyomány magyarázza, az élet legfontosabb szakaszait szimbolizálják. És valóban: jobbról balra haladva az első medalionon két egymás felé forduló madarat láthatunk, amely a szerelem, a családalapítás szimbóluma lehetne; a második medalionon, annak ellenére, hogy nagyon halványan látható, két repülő madár alakja körvonalazódik ki, amely tehát a már megnőtt fiókanak a fészekről, a szülői otthontól való elszakadását jelképezheti. A következő medalion két, csőrében búzakalászt tartó madarat ábrázol, a búzakalász talán a termékenység szimbóluma lehetne. Az ötödiken pedig a két egymás felé forduló madár szintén a szerelem szimbólumaként értelmezhetők. Az utolsó két medalionon látható madár a magány – az utolsó medalionon a madarat a halált jelképező csontdarabkák veszik körül – és a halál szimbólumai.

Ezekre a stilizált madárábrázolásokkal díszített medalionokra Fritz Balthes grafikái között találunk analógiákat. Ilyenek például a *Bericht über das Jahr 1911/12*. Kiadja: Sebastian-Hann-Verein für heimische Kunstbestrebungen, Szeben, é.n. (valószínűleg 1912), című kiadvány hátlapját díszítő kalendárium csillagjegyeket ábrázoló medalionjai.

A második emeletet övpárkány választja el az elsőtől. A második emelet rézsús ablakai pedig, az első emelettől eltérően rusztikus ablakokká válnak. Ezt a vidékies jelleget még inkább hangsúlyozzák az ablakok közötti falrészeket díszítő festett népies, stilizált növénymotívumok. Ezek a dekorációk a festett népi fazekasság és a hímes terítők motívumait elevenítik meg.

A koronázópárkány alatt látható geometrikus formákból alkotott színes fríz stílusát talán a karlsruhe-i Jugendstil geometrikus dekorativitásához hasonlíthatjuk. Tudván azt, hogy Balthes két évig a karlsruhe-i műegyetemen tanult,³⁷ nem kell elvetni azt a tényt, hogy az itteni szecesszió formavilága befolyást gyakorolhatott rá.

A szálloda cserépfedőjét a padlást megvilágító, dekoratív hatást keltő denevérablakok törik át, amelyeket Balthes két sorban, ritmusosan helyezett el. A Fritz Balthes által kedvelt denevérablakokat több épületén is megfigyelhetjük.

A régi belső terek egykori berendezéséből mára sajnos semmi sem maradt fenn, csak archív felvételeken lehet ezeket megtekinteni (35. képek). A belsők díszítését, a bútorszatokat ma már csak régi képek segítségével ismerhetjük meg. Mindegyik nemesen berendezett teremnek sajátos hangulata, színe volt. A terek festett indákkal és stilizált formákkal díszített falai, a faragott falburkolatok az építész dekorációs hajlamát tükrözik és játékos, vidám hangulatot teremtenek.³⁸

³⁷ Szögi László: Im., 545.

³⁸ Leicht, dr. Hans: I.m., 7.

Tudjuk azt is, hogy a belső terek kifestésén Balthes, akárcsak a medgyesi gimnázium esetében, szintén jó barátjával, Hans Hermann medgyesi festővel együtt dolgozott.³⁹

A segesvári Csillag-szálló együttesét találóan jellemezte Fritz Balthes kortársa, dr. Hans Leicht: „So ist ein Werk geschaffen, das in jeder seiner Beziehungen zu einem Ganzen zusammenwächst.”⁴⁰ (Így született egy olyan alkotás, amely minden részével egy teljes egészé fonódik össze).

A segesvári Eugen Schotsch lakóház

Az egyetlen Baltes tervei alapján épített lakóház, amelyet eddig sikerült azonosítani, a segesvári Eugen Schotsch lakóház (36. kép), amely a középkori várban levő szűk Asztalosok utcájában (Tischlergasse) található. Erről a lakóházzal is a Balthesről szóló tanulmányok csak említést tesznek. A ház építési évét a lakóház bejáratától balra látható kémény feliratából tudhatjuk meg: 1911 *EDFIC* (37. kép).

A segesvári lakóház Balthes építészetének egyik legszebb példánya. A csonkakontyolt nyeregvetős házon megfigyelhetjük az építész egyik kedvelt motívumát, a denevéraablakot. Ez ablaktípus hullámos vonala dekoratív jelleget kölcsönöz a tetőnek, és amint a többi műemléknél is látni fogjuk, fiatal építészünk munkásságában egy igen kedvelt építészeti elem volt. Balthes itt is, akárcsak legtöbb művénél, magas nyeregvetőt alkalmazott, tetőtéri lakószobákat alakítván ki. Ugyanakkor megjelennek a zsalugáteres ablakok, amelyeket a Csillag-szállón is megfigyelhettünk, és a kis ovális alakú nyílások is, amelyeket a medgyesi takarékpénztárnál, és amint látni fogjuk, a lessesi közösségi háznál is alkalmazott.

A ház főhomlokzata az Asztalos utca felé néz. Itt a földszinten két zsalus ablak, az emeleten pedig egy ablak található, amely az oromzatot töri át. Ezt az ablakot veszi közre a már említett két ovális ablakocska. Ezekkel pedig háromszöget rajzol az oromzati nagy ablak köténydíszét képező ugyanolyan ovális formájú fülke, amelyet két oldalán barokkos, volutákat mutató stukkódíszek kereteznek. Ennek a fülkének a belsejét valamikor kékes festés díszítette, amelyről sajnos már nem ismerhető fel, hogy ábrázolás volt-e benne, vagy egyszerűen csak egy kék medallion lehetett.

A főhomlokzattól a jobb oldali oldalhomlokzatot tekintve, megragadó látványt teremt a homlokzatzal kiugró két szintes zárt erkély, amelynek formája a nyolcszög három oldalát mutatja és az emeleten áttöri a nyeregvető oldalát.

³⁹ ³⁹ Wittstock, Manfred: I.m., 25.

⁴⁰ Uo., 8.

A lakrészekként kialakított magas nyeregtető, a tető síkjának a tagolása uszályos-, illetve denevéraablakkal és a színes homlokzatok kialakítása mind olyan elemek, amelyek a segesvári lakóházon és a lessesi közösségi házon is jelen vannak és amelyek szerint Balthes építészete a darmstadti művésztelep, Joseph Olbrich által tervezett lakóházaival rokonítható (38. és 39. képek). A darmstadti Mathildenhöhe lakóházai közül pedig főleg az Olbrich lakóháza és az ún. Kék ház hasonlítható Balthes e két művéhez. A kék háznál megfigyelhetjük a félhenger alakú többszintes zárt erkélyt is, amely ugyanúgy végig vezet a ház minden szintjén és áttöri a magas nyeregtető oldalát, akárcsak a segesvári Eugen Schotsch lakóháznál is láthattuk. Ezt az érvet pedig azzal is alátámaszthatjuk, hogy Balthes többször járt Darmstadtban és rajongással írt az Olbrich által tervezett lakóházakról.⁴¹

A segesvári lakóháznak azonban a legérdekesebb részét a dekoratív részletei alkotják. Ezek diszkrét, nem szembeötlő részletei az épületnek, azonban annál szebbek. Az egyik rejtett dísz a háznak az építési évvel jelzett kémény fölé emelt fémlemezből formált furulyás fiú alakja (40. kép). Ez a hagyományos szélkakast helyettesítő dísz talán az erdélyi szászok eredetmondájára utaló *Hamelni patkányfogó* alakjára emlékeztet, és talán erre akart a művész is utalni. A Grimm testvérek által is lejegyzett legenda szerint a 13. század végén egy furulyás alak megszabadította Hameln városát a patkánytömegetől és bosszúból, hogy a város polgárai nem voltak hajlandók megadni fizetségét, amikor következő alkalommal visszatért, furulyazenéjével nem a patkányokat, hanem a gyerekeket csábította ki a városból, a mondás szerint Erdélybe vezetvén a 130 gyermeket. Ezek lettek az erdélyi szászok ősei.⁴² Az itt látható muzsikáló fiú alakja játékos narratív elemmel egészül ki: a faágon ülő fiú zenéjét az ág hegyén ülő kis madár hallgatja. Itt jelentkezik Balthesnél először az a mesélőkedv, amely a medgyesi iskolánál éri el a tetőfokát.

A lakóház bejárata fölött látható, kályhacsempére emlékeztető mázas kerámiadísz (41. kép) az épület egy másik bájos részlete. A családi fészek szimbólumaként jelenik meg itt az egymásra néző két fehér galamb. Ezek alakja kettős keretben látható: a belső, kék színű ovális keretet egy „füles” nyújtott téglalap alakú, kidomborodó második keret övezi, mind a négy „fülben” egy-egy piros rózsával. Ez a dekoratív motívum nagyon hasonlít a népi hímzett terítőkön és festett cserépedényeken látható részletekre. Szintén a népművészetre emlékeztet a vakolt téglakerítés négyszögletes oromzatos sarokpillérén látható, stilizált virágokat és leveleket ábrázoló dekoráció, amely a pillér oromzatán levő kis félköríves fülkét koronázza (42. kép). Több mint

⁴¹ Letz, Herbert: *Friedrich Balthes – Ein herausragender Schäßburger Architekt*. In: <http://www.hog-schaessburg.de/sn17/balthes.htm>, 2010. április 26.

⁴² <http://www.goethezeitportal.de/index.php?id=2777>, 2010.04.25.

valószínű, hogy ugyanilyen dísz ékesíthette egykor a bejárat kaput közrefogó pilléreket is, amelyeket azonban újravakoltak, elpusztítván a dekorációkat.

A lessesi közösségi ház

A lessesi közösségi házat a források csak megemlítik és ismerünk róla két, a ház különböző nézeteit mutató képeslapot is⁴³ (43. és 44. képek). Konrad Kleinnak köszönhetően tudjuk, hogy a közösségi házról készített litográfia tulajdonképpen Balthes műve és az épületről készített tervét hivatott bemutatni.⁴⁴ Építéstörténeti adatai sajnos nem állnak rendelkezésünkre.

A Balthes által készített képeslapon egy L alaprajzú vidékies ház látható, amelynek egyik oromzatos homlokzata és az L hosszabbik szárnyához tartozó külső oldalhomlokzata is az utca felé néz. A háromszintes épületet magas nyeregtetővel fedte le, a második emeletet a tetőtérben alakítván ki az L rövid szárnyában. A nyeregtetőt itt uszályos ablakok törik át. A hosszabbik szárnyat alacsonyabb csonkakontyolt tető fedi le és itt a második emelet már a koronázópárkány alá kerül. Elmondhatjuk tehát, hogy a magas oromzattal hangsúlyozott főhomlokzat koronázópárkánya az oldalhomlokzat övpárkányává alakul. Feltűnő ugyanakkor a második emeleti és az első emelet zsalugáteres ablakai közötti méretbeli különbség, az utóbbiak ugyanis jóval nagyobbak.

A főhomlokzatot két oldalt két félköríves gyalogjáró kapu tagolja, ezek fölött pedig szimmetrikusan elhelyezett barokkos körablak figyelhető meg. A homlokzat középső tengelyét mindegyik szinten két-két egyenes záródású ablak hangsúlyozza. Ellentétes hatást kelt a földszint két apró és egyszerű egyenes záródású ablaka és a fölötté levő magas zsalus ablakok közötti különbség. Az oromzat felső részét, a három padlásszellőztető nyílás fölött egy copf-stílusra emlékeztető, ovális és girlandos stukkódísz szépíti. Ugyanilyen dísz figyelhető meg a csonkakontyolt tető oldalsó oromzatán is és ez a motívum ismétlődik meg a kőkeretes kocsibejárásra épített, kosáríves, jellegzetesen szászos kapun is. Ez esetben az ovális medallion fektetett formában fordul elő.

Az oldalhomlokzati szárny már egy kétemeletes, háromtengelyes épületrészt mutat, ahol a földszint kétszer magasabb az első emeletnél. A homlokzat középső tengelyébe ez esetben a magas félköríves kapu kerül, két oldalán nagyon magas egyenes záródású ablakkal. Az emeletet a három, főhomlokzattal azonos méretű és azonos magasságban elhelyezkedő, szintén zsalugáteres ablak tagolja.

⁴³ Egy képeslap HOG Schässburg weboldalán található meg. Ugyanilyen képeslapot Konrad Klein is publikált, és itt az épületet már más nézetből tekinthetjük meg.

⁴⁴ Uo.

A vidéki gazdag parasztház és a 18. század végi polgári ház stílusát keverte itt Balthes, rendkívül festői hatást teremtve. A közösségi ház főhomlokzatának nagyon magas nyeregteteje azonban már németországi hatást mutat: inkább a bajorországi parasztházakra jellemző elem.

A lessesi közösségi ház és a segesvári lakóház közötti hasonlóság tehát nemcsak arra bizonyíték, hogy mindkét mű Balthes alkotása, hanem arra is enged következtetnünk, hogy a két épületet valószínűleg egyidejűleg tervezte. Ugyakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a medgyesi takarékpénztárnak is rendkívül hasonló elemei vannak: mint például az egy utcára néző két homlokzatos tömegszerkesztés, az ovális ablakok stb.

Földvári deák emlékmű

A már többször említett Konrad Klein erdélyi szecessziós képeslapokról szóló tanulmányában kijelentette, hogy Balthes saját készítésű képeslapokon mutatta be terveit több esetben is, amikor egy tervpályázaton vett részt. Ő állítja azt is (egy Földvarról szóló monográfiát idézván), hogy ilyen képeslappal nyerte meg 1911-ben a földvári diákok emlékművére kiírt tervpályázatot.⁴⁵ A képeslapot sajnos ő nem publikálta és arról sem tesz említést, hogy létezik-e még ez a mű. Nemrég azonban előkerült két archív fénykép⁴⁶ (45. és 46. képek). Mindkettőn ugyanaz a emlékmű látható, csak más nézetből. Az egyik kép alján pedig három nyelven (románul, németül és magyarul) olvasható a *Földvári deák emlékmű* felirat. A második fényképen pedig, ha jól felnagyítjuk a képet és a kontrasztot is kiélezzük, egy ceruzával feljegyzett írást láthatunk, amit nagyjából sikerült kiböngésznünk: *Die Einweihung am ... September 1913*, ami annyit jelent: *A felavatás 1913 szeptember ...*. És ez a felirat is bizonyíthatja, hogy a reprodukción a Balthes által tervezett emlékmű látható, amelynek a felavatására 1913 őszén került sor.

Bár más Fritz Balthes által tervezett emlékmű nem ismert, kijelenthetjük erről a kis emlékmű-építményről, hogy egyszerűsége miatt nehéz stilisztikailag Balthes építészetének az elemeit. A kis épület tömege egy gúla alakú sátozotttetővel lefedett szabályos négyszögletes toronyból, és ennek a két oldalhomlokzatának síkjából kiugró egy-egy félköríves, a homlokzattal azonos szélességű (apszisszerű), zárt bejárati előtérből áll. Ezeket a torony közepének a magasságából induló apszisokat pedig magas, félkúp alakú tetővel fedte le, egyedi tömegszerkezetet alkotván. A két előtér közötti különbség az, hogy, míg a bal oldalt csak egy félköríves ajtó töri át, a jobb oldali nyitottabb, három félköríves záródású, oszlopokon nyugvó előtér. A négyszögletes toronyt koronázópárkánya alatt egy kis kilátóra hasonló emelet egészíti ki,

⁴⁵ Klein, Konrad: *Uo.*

⁴⁶ A www.profila.hu weboldalon

amelyet a torony minden oldalán egy-egy félköríves árkád fekvő töri át. Balthes itt egy igen egyszerű kis építményt valósított meg. És ez az, ami az egésznek monumentalitást ad.

Az épület egyetlen dekoratív eleme a címerpajzs. Itt azonban a címerpajzs nemcsak dekoratív szerepet tölt be, mint azt a medgyesi gimnázium esetén láthattuk, hanem reprezentatív jellege is van. A címerpajzsban ugyanis Földvár település három fiálás kaputornyot ábrázoló címerét láthatjuk. Mivel az emlékműről sajnos színes reprodukció nem áll rendelkezésünkre, nem tudjuk megállapítani annak az egykori színvilágát, ami szintén Balthes építészetének egyik fontos eleme.

A kissinki iskola

A kissinki iskola (47. kép) épületéről sajnos szintén alig tudunk valamit. A források csak megemlítik, mint Balthes-alkotást.⁴⁷

Az itt látható egyszintes iskolaépületet kontyolt nyeregtető fedí, amelyet az utca felé néző részén padlásszellőztető ablak tagol. A nyeregtető fölé két kémény között egy huszártornyot emeltek, amelyet enyhén kidomborodó oldalú sátoztető fed.

Ha jobban megfigyeljük, akkor máris észre vehetjük a jellegzetes balthesi tömegkezelést és a tágas, hatosztatú ablakok közötti, mintha pillérfejeket helyettesítő geometrikus díszeket. A kapu kiemelkedő tömege pedig olyan, mintha a medgyesi iskola kapuépületének a rusztikus változata lenne, ugyanakkor a szász kőkeretes kapura is emlékeztet, amelyet a lessesi közösségi háznál is megfigyelhettünk. Ezek az elemek mind Balthes kézjegyről tanúskodnak.

Amint láttuk, építészünknek kevés műve ismert, több terve pedig nem került kivitelezésre, mivelhogy 1914-től a szerbiai fronton harcolt, ahol 1914 decemberében, mindössze 32 két éves korában, elesett.⁴⁸

Rövid életpályájához viszonyítva azonban Balthes rendkívül gazdag művészeti hagyatékot hagyott az utókorra. Zseniális személyiségnek bizonyult ez a művész, aki egy igazi szecessziós művészhez illően, nemcsak tehetséges építész volt, hanem kiváló rajzoló, litográfus és ékesszóló esszéíró is.

⁴⁷ Az interneten találtam egy reprodukciót, ami talán Balthesre enged következtetni.

⁴⁸ *Friedrich Balthes. Auswahl aus seinen Schriften...*, uo.

Függelék:

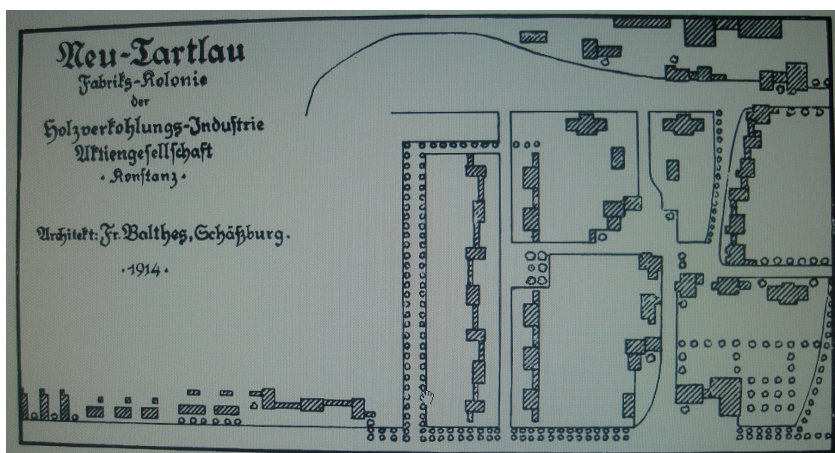
Képek, reprodukciók

1. Önarckép,
Fritz Balthes

2. A segesvári szász gimnázium
átépítési terve

3.a. A prázsmári munkástelep tervrajzai

3.b. A prázsmári munkástelep tervrajzai

4. Balthes fiktív rajza segesvárról a 2000-s évben.

5. Hermann Fabini által publikált Balthesi rajzok.

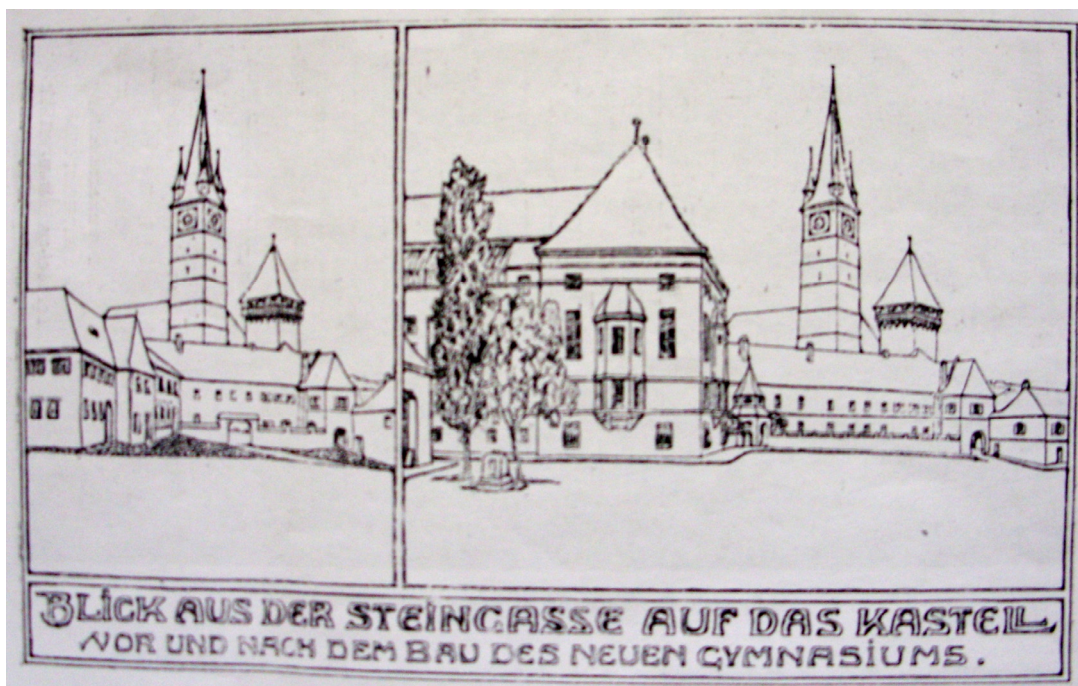
6. Virágnap. Szeben, képeslap, Fritz Balthes litográfiája.

7,a. A medgyesi Stephan Ludwig Roth Gimnázium (északnyugati homlokzatok)

7, b. A medgyesi Stephan Ludwig Roth Gimnázium (északkeleti homlokzat, korabeli képeslap)

8. A gimnáziumépítés előtt és után – Balthesnek a tevét bemutató képeslapja.

9. A koronázópárkány alatti fríz

10. A bejárat és díszei.

Az északnyugati homlokzat sgraffittodíszai.

11.

12.

13.

14.

15.

16.

A medgyesi gimnázium dísztermének a kazettái:

17.

20.

23.

18.

21.

24.

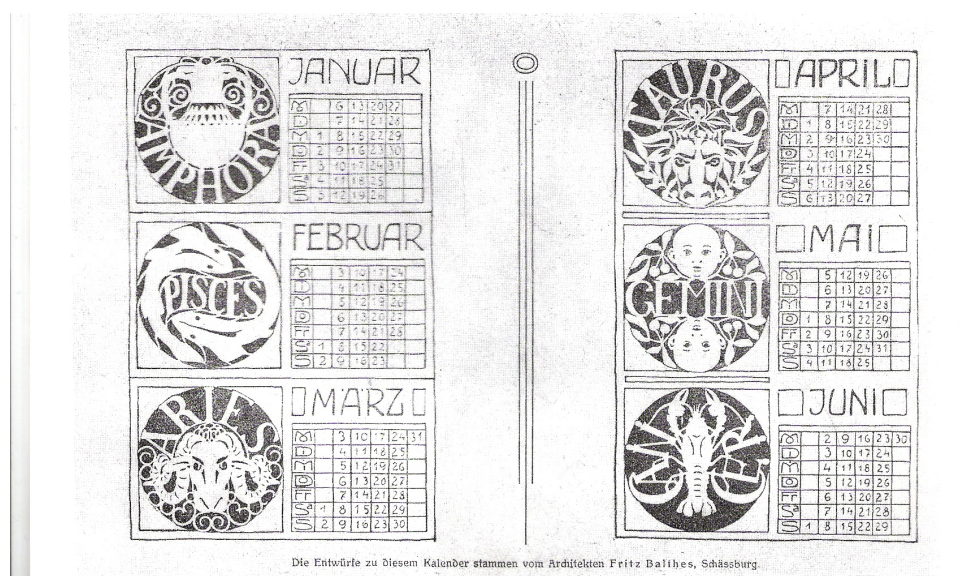
19.

22.

25.

26. Fritz Balthes által készített naptár.

27. Hans Hermann falképei a gimnázium dísztermében és a zeneteremben:

a. A díszterem központi falképe.

b. A zeneterem táncosai.

c. A zeneterem táncosai

28. A medgyesi takarékpénztár

a.

b.

29. A szélkakast helyettesítő tyúk a takarékpénztáron.

30. A középső ablakok közötti méhkasok.

31. Az első két erkély.

32. A harmadik erkély

33. A negyedik erkély stukkói.

34. A segesvári Csillag szálló.

35. A segesvári Csillag szálló. Egykori belsők.

a. Kávéház

b. Gyűlésterem

c. Kerti szalon

A segesvári Eugen Schotsch lakóház

36.

37.

Analógiák Balthes lakóházához: A darmstadti művészházak:

38. Az Olbrich-lakóház.

39. A kék ház.

Az Eugen Schotsch lakóház dekoratív részletei:

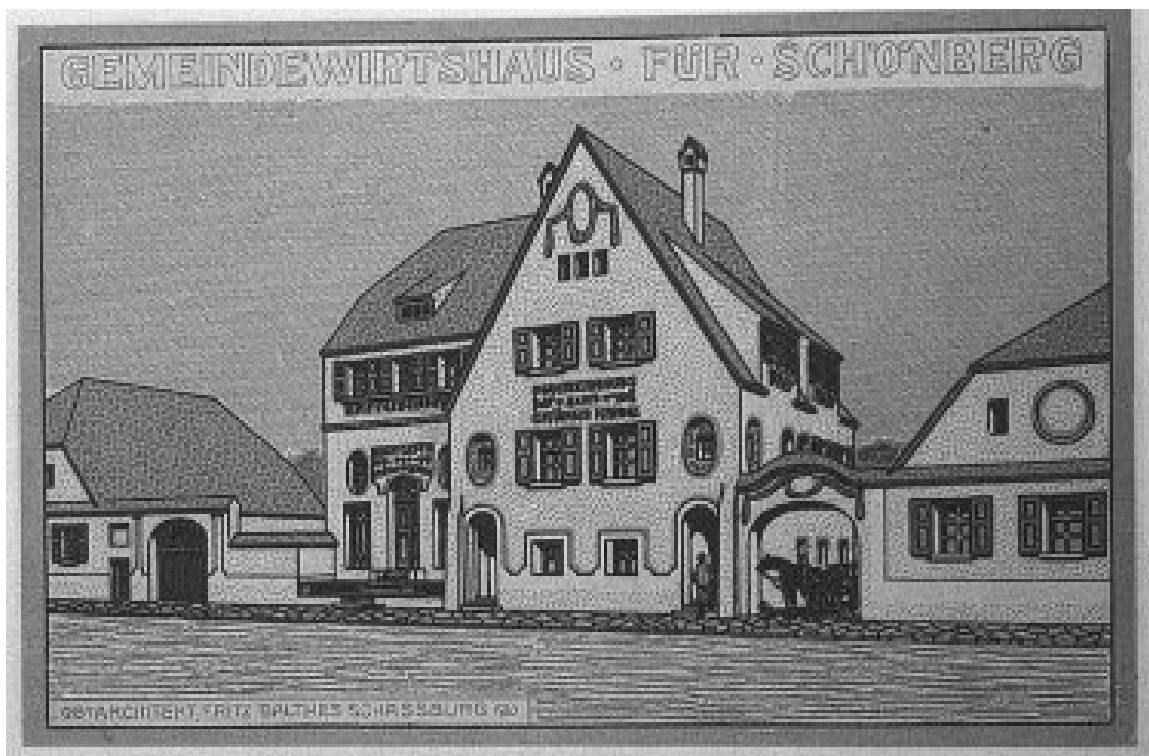
40. Furulyázó fiú a kéményen.

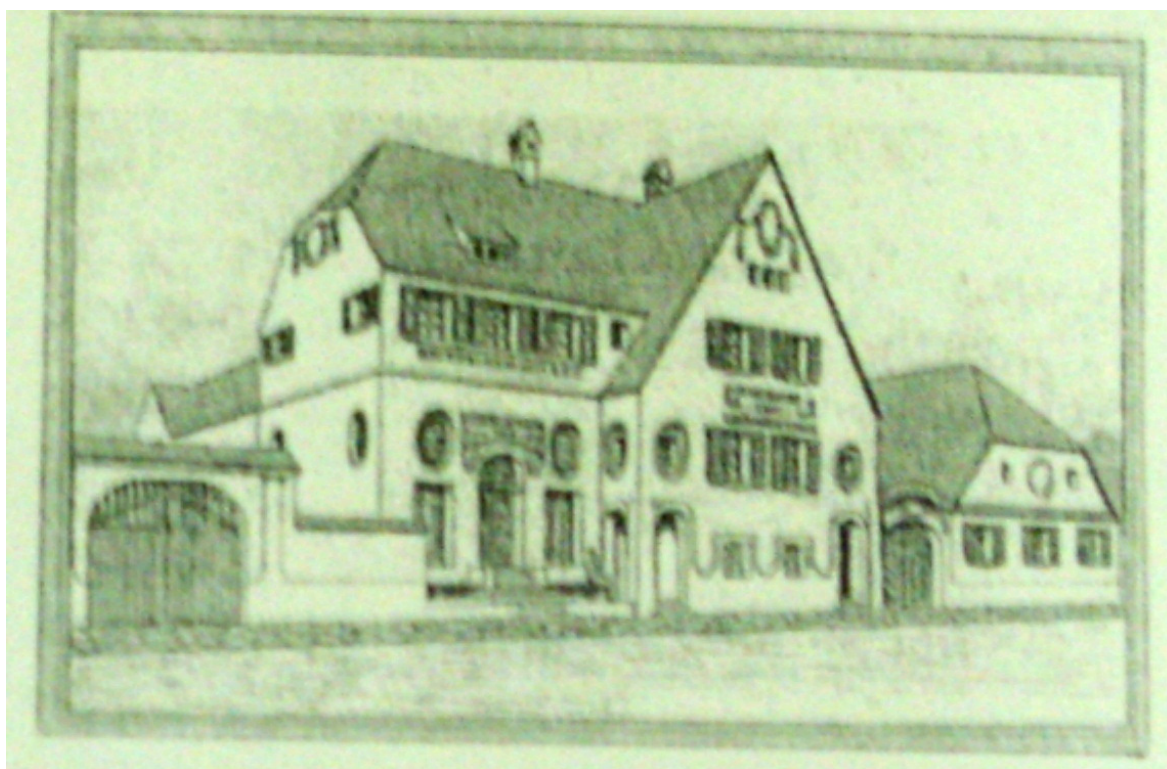
41.

42.

43. A lessesi közösségi ház.

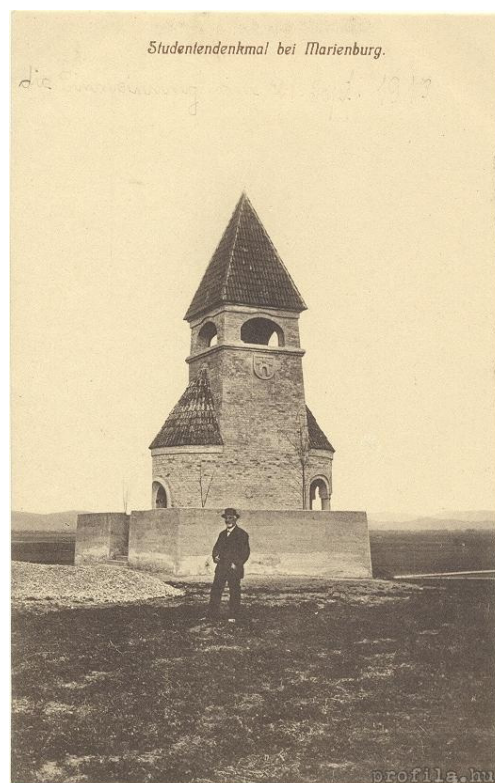

44. A lessesi közösségi ház. Publikálta Konrad Klein.

A földvári diákok emlékműve:

45.

46.

47. A kissinki evangélikus iskola.

Irodalom és források:

- Arvam, Alexandru: *Topografia monumentelor din Transilvania. Municipiul Mediaș*. Sibiu, 2006.
- Balthes, Fritz: *Alte Wandmalereien in der Kirche zu Heltau*. In: *Bericht über das Jahr 1908/1909*. Kiadja: Sebastian-Hann-Verein für heimische Kunstbestrebungen, Szeben, é.n.
- U.ő.: *Über Wohnungskultur*. In: *Die Karpathen*, 3/1909.
- Brandsch, Ingmar: „*Mediascher Wochenblatt*” și „*Mediascher Zeitung*” (1893 – 1944). In: *Contribuții la istoria presei medieșene, conferințe prezentate la simpozionul „130 de ani de presă medieșeană. / Beiträge zur Geschichte der mediascher Presse. Vorträge beim Symposion „130 Jahre mediascher Presse“*. Szerk. Knall, Helmuth Julius, Medgyes, 2003.
- Szerk. Carl Göllner: *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848–1918*. Köln – Wien, 1988.
- Dr. Fabini, Hermann: *Vertreter der Neubesinnung. Zu Erinnerung an den Schässburger Architekten Fritz Balthes*. In: *Neuer Weg*, 9. November 1985.
- Frenzel, Heike: *Eine Gartenstadt-Gründung in Siebenbürgen*. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 1, 1998.
- *Friedrich Balthes. Auswahl aus seinen Schriften*. Mit einer Einleitung von: Karl Scheiner, herausgegeben von der Ortsgruppe Schäßburg des Sebastian-Hann-Vereines, Schäßburg, 1918.
- <http://www.goethezeitportal.de/index.php?id=2777>, 2010.04.25.
- Klein, Konrad: *Siebenbürgische Kunst- und Künstlerkarten. Zur Geschichte künstlerischer Ansichtskarten im deutschen Umfeld Siebenbürgens*. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*. 20, Heft 2, 1997.
- Leicht, Dr. Hans: *Das neue Hotel „Zum goldenen Stern” in Schäßburg*. In: *Bericht über das Jahr 1911/12*. Kiadja: Sebastian-Hann-Verein für heimische Kunstbestrebungen, Hermannstadt, é.n.
- Letz, Herbert: *Friedrich Balthes – Ein herausragender Schäßburger Architekt*. In: http://www.hog_schaessburg.de/sn17/balthes.htm

- Letz, Ekart: *Die Stadt und ihre Entwicklung*. In: *Schässburg. Bild einer Siebenbürgische Stadt*. h.n., 1998.
- Machat, Christoph szerk.: *Denkmaltopographie Siebenbürgen, Stadt Schäßburg, Band. 4.1./ Topografia monumentelor din Transilvania, municipiul Sighișoara, vol. 4.1.* Köln, 2002
- *Mediasch. Ein historischer Streifzug durch die siebenbürgisch-sächsische Stadt an der Kokel*. Szerk: Drotloff, Hansotto; Schuster E., Günther. Hermannstadt-Bonn, 2009.
- Németh Lajos szerk.: *Magyar művészet 1890–1919. I. kötet*. Bp., 1981.
- Pauer, Hans Gerhard: *Clădirile gimnaziului german din Mediaș de la începuturi până în prezent*. In: *Liceul Stephan Ludwig Roth. Fragmente istorice*. Szerk. Knall, Helmut Julius, Mediaș, 2004.
- Scheiner, Karl: *Friedrich Balthes als Künstler und Denker. Umriss zu einem sächsisch-deutschen Lebensbild*. Schässburg, 1919.
- Wittstock, Manfred: *Hans Hermann la Mediaș*. In: *Gimnaziul Stephan Ludwig Roth. Fragmente istorice I. (Bibliotheca Historica Mediensis X.)*. Szerk.: Knall, Helmut Julius, Mediaș, 2004, 19–27.
- *A Mediascher Wochenblatt* 1909-, 1910-, 1911- és 1912-es évfolyamai.
- *Schäßburger Zeitung*. XXXIX. évfolyam, 11. szám, Segesvár, 1911 március 12.
- *Schäßburger Zeitung*. XXXIX. évfolyam, 12. szám, Segesvár, 1911 március 19.
- *Schäßburger Zeitung*. XXXIX. évfolyam, 18. szám, Segesvár, 1911 április 30.
- Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 3.)* Budapest, 2001.

A képek forrásai:

1. és 2. képek:

<http://www.hog-schaessburg.de/sn17/balthes.htm>

3. (a, b):

Frenzel, Heike: *Eine Gartenstadt-Gründung in Siebenbürgen*. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 1, 1998

4.:

<http://www.hog-schaessburg.de/sn07/schaessburg2000.htm>, 2010. január 12.

5.:

Dr. Fabini, Hermann: *Vertreter der Neubesinnung. Zu Erinnerung an den Schässburger Architekten Fritz Balthes*. In: *Neuer Weg*, 9. November 1985.

6.:

Klein, Konrad: *Siebenbürgische Kunst- und Künstlerkarten. Zur Geschichte künstlerischer Ansichtskarten im deutschen Umfeld Siebenbürgens*. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*. 20, Heft 2, 1997.

7.a:

A szerző felvétele.

7.b:

<http://roth.traducator.info/>

8.:

Scheiner, Karl: *Großbauten unseren neueren Architektur: Der Gymnsial-Neubau in Mediasch*. In: *Ostland. Monatsschrift für die Kultur der Ostdeutschen*. Hermannstadt, I. Jahrgang, IV. Heft, Sept. 1919, 214.

9 – 25.:

A szerző felvételei.

26.:

Leicht, Dr. Hans: *Das neue Hotel „Zum goldenen Stern“ in Schässburg*. In: *Bericht über das Jahr 1911/12*. Kiadja: Sebastian-Hann-Verein für heimische Kunstbestrebungen, Hermannstadt, é.n.

27 – 34.:

A szerző felvételei.

35. (a, b, c):

Leicht, Dr. Hans: *I.m.*

36 és 37:

A szerző felvételei.

38.:

http://www.woch2wei.at/wagner_werk/olbrich.html

39:

<http://www.gartenlinksammlung.de/Gartenpfade/darmstadt.html>

40 - 42:

A szerző felvételei.

43.:

<http://www.hog-schaessburg.de/sn17/balthes.htm>

44.:

Klein, Konrad: *I.m.*

45. és 46.:

www.profila.hu